

WORKSHOP FOR ETHNOLOGICAL AND CULTURAL STUDIES – SVRLJIG

Book XIX

ETHNO-CULTURAL
ANNALS

for the study of the culture of eastern Serbia
and the neighbouring regions

CUSTOMS AND MATERIAL CULTURE
OF THE EASTERN SERBIA
AND SURROUNDINGS

Editor-in-Chief

Sreten Petrović

Editor

Nedeljko Bogdanović

Editorial Staff

Petar Vlahović, Mihaj N. Radan, Dragan Žunić,
Stanka Janeva, Ivica Todorović, Rade Milojković,
Irena Ljubomirović, Vojislav Filipović, Zoran Vučić

Editorial Secretary

Slaviša Milivojević

Svrljig
2015

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКА РАДИОНИЦА – СВРЉИГ

књига XIX

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ

ЗБОРНИК

за проучавање културе источне Србије
и суседних области

ДУХОВНА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА СТАНОВНИШТВА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И СУСЕДНИХ ОБЛАСТИ

Главни и одговорни уредник

Сретен Петровић

Уредник

Недељко Богдановић

Редакција

Петар Влаховић, Михај Н. Радан, Драган Жунић,
Станка Јанева, Ивица Тодоровић, Раде Милојковић,
Ирена Љубомировић, Војислав Филиповић, Зоран Вучић

Секретар редакције

Славиша Миливојевић

Сврљиг
2015

РАНОСРЕДЊОВЕКОВНЕ АПЛИКАЦИЈЕ ИЗ СВРЉИГ-ГРАДА И ОСВРТ НА СЛИЧНЕ НАЛАЗЕ НА НАШЕМ ТЛУ: О ФУНКЦИЈИ, ХРОНОЛОГИЈИ И КУЛТУРНОЈ ПРИПАДНОСТИ*

У раду се објављују случајни налази девет срцоликих апликација из Сврљиг-града које највероватније представљају украсне делове појасева. Реч је о налазима бугарске провенијенције чије је тежиште употребе у периоду (прве половине) X века. Тумаче се у контексту бугарске превласти на сврљишком подручју током раносредњовековног раздобља. У истом кључу се разматрају сличне апликације из других области балканског дела данашње Србије, али се не искључује могућност да су примерци из северног дела Подунавља мађарског радионичког порекла.

Кључне речи: Сврљиг-град, срцолике апликације, појас, X век, Бугарска, Мађарска.

Међу другим налазима из Завичајне музејске збирке при Културном центру Сврљига, који су набављени путем откупа или поклона, чува се и девет украсних раносредњовековних апликација, случајно откривених у подножју тврђаве Сврљиг-град.¹ Археолошка ископавања нису вођена на простору унутар бедема из времена турске доминације, али материјал, који се углавном проналази у подножју тврђаве где доспева путем ерозије, сведочи да је овај доминантни градински положај (505 m) био коришћен од праисторије све до новог доба.² Након више од пола века како је објављен први налаз из средњовековног периода, процесијски крст који највероватније припада X столећу,³ тек недавно је поново детаљније писано о једном средњовековном предмету нађеном подно Сврљиг-града. Приказана узенгија је уз извесну резерву датована у време обнове византијске управе на централном Балкану, у другу половину X и прву половину XI века.⁴

---

* Чланак је настао као резултат рада у оквиру пројекта *Процеси урбанизације и развоја средњовековног друштва* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 177021).

¹ Апликације се чувају под инв. бр. 33/2, 33/3, 33/4, 33/5, 33/6, 33/7, 33/8, 33/9 и 708. Захваљујем Славиши Миливојевићу, управнику Завичајне музејске збирке у Сврљигу, који ми је омогућио увид у налазе и њихово публиковање. Посебну захвалност дугујем колеги Ивану Бугарском за корисне савете у току припреме рада.

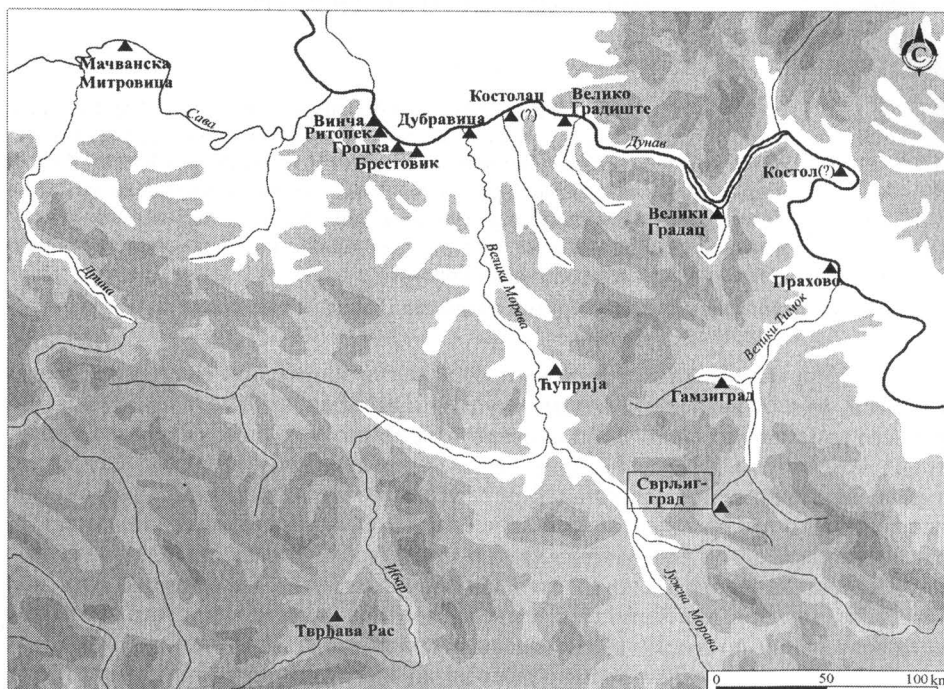
² Бошковић 1951, 225–229; Петровић, Филиповић и Миливојевић 2012, 93–95, 121; Миливојевић 2013, 25.

³ Николић 1961.

⁴ Бугарски 2014.

Апликације из Сврљиг-града

Овом приликом се презентују бронзане апликације из Завичајне збирке и одређује њихова културно-хронолошка припадност, уз осврт на сличне налазе из других области балканског дела данашње Србије. Значајно је споменути да се такви предмети често могу видети у приватним збиркама колекционара из сврљишког краја, околине Књажевца и Зајечара,⁵ те по свој прилици не представљају реткост у источним деловима Србије.

Карта 1. Дистрибуција апликација у Србији

Судећи према расположивим подацима, на тлу данашње Србије најбројнија је управо група аплика из Сврљиг-града (Карта 1). Апликације су срцоликог (ли-

⁵ Усмено саопштење Славише Миливојевића, захваљујући чијој предусретљивости сам имала прилику да погледам фотографије две апликације које се налазе у приватној колекцији у Сврљигу. Једна је бронзана апликација украшена петолисном палметом у виду стилизоване представе људског лица/маске. Припада типу *DIII/8* према типологији Плетњов и Павлова (2000), односно, типу *GIV* према типологији Станилов (1991). Друга, посребрена апликација са троугаоним удубљењем у средини и три мања проширења на ивицама, нема аналогије у расположивим типологијама. Међутим, пар сличних аплика, које за разлику од овог примерка имају неколико перфорација по ивицама, и већих су димензија, пронађене су у једном коњаничком гробу на некрополи Саретудвари – Поросхалом (Sárrétudvari-Poroshalom) у источној Мађарској. Биле су у саставу коњске опреме (Nepper 1996, 281, Fig. 10).

столиког) облика и израђене су ливењем у бронзи. Осам примерака декорисано је флоралним и линеарним орнаментима, док је најмањи без украса. Примерци издуженог облика имају две, а широке аплике три нитне на полеђини, које су служиле за причвршћивање на подлогу од органског материјала. На основу расположивих типологија, утврђено је да налази, иако врло сродни, припадају различитим стилско-типолошким скупинама. Само једној апликацији нису нађене одговарајуће аналогije. Следи каталошки опис налаза са упутима на референтна типолошка одређења:

1. Широка срцолика апликација са мањим полукружним проширењем на ширем делу. Неорнаментисана. На задњој страни налазе се две нитне за причвршћивање; бронза, ливење; дим. 1,7 x 1,3 cm (Сл. 1/1).⁶
2. Издужена срцолика апликација са полукружним проширењем на ширем делу. У средини је срцолики отвор који је уоквирен цик-цак орнаментом. На задњој страни су три нитне за причвршћивање; бронза, ливење, проламање, урезивање; дим. 2 x 3,1 cm (Сл. 1/2).⁷
3. Широка срцолика апликација са пет симетрично распоређених полукружних проширења („пипака“) по ивицама. У средини је мањи срцолики отвор, са једним прорезом и кружним удубљењем на доњем делу. На задњој страни су три нитне за причвршћивање; бронза, ливење, проламање, урезивање; дим. 2,6 x 2,1 cm (Сл. 1/3).⁸
4. Срцолика апликација са шест симетрично распоређених полукружних проширења по ивицама. Средишње поље је испупчено, неукрашено и уоквирено са две урезане линије; бронза, ливење, урезивање; дим. 1,8 x 2,5 cm (Сл. 1/4).⁹
5. Срцолика апликација са полукружним проширењем на ширем делу. У средини је украс у виду петолисне палмете, коју чине три овална листића и две стилизоване волуте. На задњој страни су две нитне за причвршћивање; бронза, ливење, урезивање; дим. 1,4 x 1,8 cm (Сл. 1/5).¹⁰
6. Широка срцолика апликација са проширењем у виду правоугаоног отвора. Предња страна је декорисана мотивом палминог „дрвета“ од три гранчице са по три листа. Апликација је перфорирана на два места. На задњој страни су одсечене три нитне и углачане њихове базе; бронза, ливење, проламање, перфорирање; дим. 2,8 x 2,1 cm (Сл. 1/6).¹¹
7. Издужена срцолика апликација са полукружним проширењем на ширем делу. Предња страна је декорисана мотивом палминог „дрвета“ од три гранчице са по три листа. На задњој страни су три нитне за причвршћивање; бронза, ливење; дим. 2 x 3 cm (Сл. 1/7).¹²

⁶ Плетњов и Павлова 2000, тип *CI/1*, Т. VII/135–138.

⁷ Плетњов и Павлова 2000, тип *CII/4*, Т. XI/200.

⁸ Плетњов и Павлова 2000, тип *CIII/1*, Т. XI/208.

⁹ Плетњов и Павлова 2000, тип *CV/14*, Т. XV/276–277, Т. XVI/278–282; Станилов 1991, тип *VI/7*, Т. VI/35.

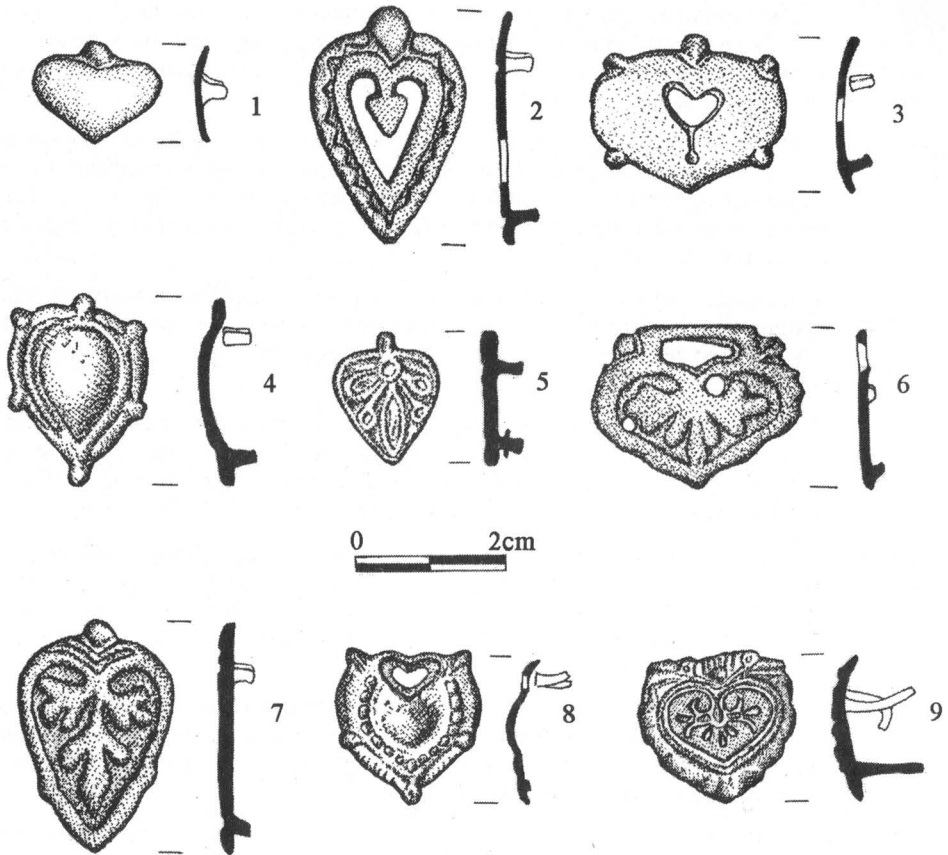
¹⁰ Плетњов и Павлова 2000, тип *CXII/21*, Т. XXXVI/642.

¹¹ Плетњов и Павлова 2000, тип *CXIV/3*, Т. XLIII/754.

¹² Плетњов и Павлова 2000, тип *CXIV/5*, Т. XLIII/758–759.

8. Срцолика апликација са пет проширења по ивицама, од којих су два у виду „рога“ а три полукружног облика. На ширем делу налази се мањи срцолики отвор. Средишњи испупчени део апликације уоквирен је тачкастим орнаментима. На задњој страни очуване су две нитне за причвршћивање; бронза, ливење, проламање, урезивање; дим. 2 x 2 cm (Сл. 1/8).¹³

9. Апликација у чијој средини је срцолико поље са стилозованом палметом. Око средишњег поља изведени су украси у виду увијених волута и ситних паралелних уреза, док се по ивицама апликације налазе брадавичаста испупчења. На задњој страни су три нитне за причвршћивање; бронза, ливење, урезивање; дим. 2,1 x 2 cm (Сл. 1/9).

Сл. 1. Апликације из Сврљиг-града,
Р. 1:1, цртеж М. Томић

¹³ Плетњов и Павлова 2000, тип *CXVI/5*, Т. XLIV/783, Т. XLV/784–787; Станилов 1991, тип *BV/2*, Т. X/71.

*Културно и временско одређење срцоликих апликација
и налаза из Сврљиг-града*

На основу бројних налаза из гробних целина, пре свега из источноевропских степских подручја и централне Европе, познато је да су срцолике апликације масовно коришћене као украс на појасевима током раносредњовековног раздобља. Мода ношења појасева декорисаних таквим апликама успоставља се међу номадским групама у времену VIII–IX века, у областима централне Азије, јужног Урала (Карајакупово култура) и северних обала Црног мора (Салтовско-мајацка култура).¹⁴ Од последњих деценија IX века и током наредног столећа такви појасеви присутни су практично на читавом простору источне и централне Европе, све до Скандинавије, али и у доњем Подунављу и другим областима које је обухватала ранобугарска држава.¹⁵

Појасне гарнитуре Салтовско-мајацке културе често су биле састављене од различитих аплика, па је утисак да се важност придавала количини, а не форми и стилској уједначености украсних детаља.¹⁶ Модни трендови у доњем Подунављу и на карпатско-панонском простору били су другачији. Низ украса који је прекривао кожни ремен појаса најчешће се састојао од две врсте апликација – ширих и ужих примерака срцоликог/листоликог облика са веома сличном или истоветном декорацијом.¹⁷ За такве гарнитуре у литератури се користе термини појас „угарског“¹⁸ или „бугарског“¹⁹ типа. Интересантно је да се на мађарским некрополама у гробовима претежно проналази између 15 и 20 аплика. Како се процењује да је за целу дужину кожне подлоге потребно између 40 и 50 комада, испоставља се да украси нису покривали читаву површину појасева.²⁰ Апликације су, по свему седећи, често биле ношене окренуте ширим делом ка доњем рубу појаса, а то нарочито добро илустрију примерци са правоугаоним отвором који су служили за качење висећих додатака,²¹ попут једног нашег примерка (Сл. 1/6).

Како су током последњих деценија истраживања у земљама окружења и источне Европе резултирала низом открића која осветљавају питања прецизнијег датовања, намене и радионичког порекла ових предмета, наметнула се потреба да и налази са нашег простора буду протумачени у светлу актуелних сазнања. Насупрот често цитираних бугарских типологија и релативно бројних прегледних радова о апликама из те земље, чини се да није посвећена сразмерна пажња стилско-типолошкој анали-

¹⁴ e.g. Плетнева 1967, 161–164; Мажитов 1981, 80, Рис. 55; Грудочко и Боталов 2013, 128–138.

¹⁵ e.g. Schulze-Dörlamm 1991; Muraševa 2006; Плетњов и Павлова 2000, 98–114; Рјабцева 2013, 172–173.

¹⁶ Плетнева 1967, 166.

¹⁷ Дончева 2013. То потврђује низ појасних гарнитура презентованих у каталогу *The Ancient Hungarians* 1996. Као добар пример могу се споменути и налази комплетних појасева из области око Дњестра и Пруга, у данашњој Молдавији (Рјабцева 2013, 171–172, Рис. 1/9–12, 14–16, 18–20, 24–26).

¹⁸ Bálint 1991, 105; Muraševa 2006, 399; Gomolka-Fuchs 2002.

¹⁹ Милчев 1963, 33; Révész and Nepper 1996, 48.

²⁰ Révész and Nepper 1996, 48.

²¹ Плетњов и Павлова 2000, 101. Реконструкција појасева са оваквим апликацијама дата је код: Revesz 2003, Fig. 34; Дончева 2013, Обр. 2–3.

зи налаза са простора Карпатске котлине.²² Међутим, треба нагласити да ти радови углавном не доносе прецизније временско одређење појединих типова и варијанти. Охрабрујућа је чињеница да се у новије време све више примењују и археометалуршке методе у проучавању срцоликих аплика,²³ будући да је радионичко порекло широко распрострањених група налаза, посебно ако не потичу из археолошких контекста, тешко поузданије одредити само на основу формалних карактеристика.

Сврљишке апликације највише сличности имају са налазима из данашње Бугарске, који се оквирно датују од последњих деценија IX до првих деценија XI века.²⁴ Сматра се да развој орнаменталног стила на бугарским појасевима доживљава потпуни преображај у другој половини IX века.²⁵ Наиме, у ранијем периоду су поред вегетабилне орнаментике појасне елементе често красиле и представе животиња, по узору на касноаварске појасеве,²⁶ док у новом раздобљу сасвим доминира вегетабилна орнаментика медитеранског света, најчешће у виду мотива развијене палмете. Номадске групе су биле у контакту са остварењима медитеранске уметности још у евроазијским степама, пре него што су се доселиле у области доњег Дунава и средње Европе, при чему су се промене у њиховој материјалној култури одвијале постепено. У новом окружењу, под непосреднијим утицајем Византије, ствара се сасвим особен стил.²⁷ Тако се стари мотив палмете интензивно користи и у византијској минијатури X века, управо у време масовне употребе појасева са сродно украшеним апликама.²⁸ Постоје мишљења да су на појединим апликацијама палмете стилизоване тако да подсећају на антропоморфну представу лица или маску, и њима се приписује апотропејско значење.²⁹

За разлику од области у источној Европи и Карпатској котлини где се у раносредњовековним некрополама често проналазе метални делови појасних гарнитура,³⁰ на некрополама са територије коју је обухватала раносредњовековна бугарска држава такви налази су сасвим ретки.³¹ Ближе одређени комади претежно потичу из културних слојева насеља и из тврђава, док су примерци из музејских збирки у великом броју случајева нестратифицирани или представљају случајне налазе. Таква ситуација довела је и до мађарске атрибуције ове групе налаза.³² Ипак, у новије време све више се наглашава чињеница да су срцолике апликације на подручју Бугарске доста бројније него у Мађарској.³³ Највећа концентрација евидентна је у североисточној Бугарској, тј. у широј околини престонице Преслава.³⁴

²² e.g. Станилов 1991; Станилов 1995; Плетњов и Павлова 2000; Момчилов 2009.

²³ cf. Eniosova and Murashova 1999; Inkova 2012; Doncheva, Penev, Tsekova, Furu, Szikszai and Uzonyi 2013.

²⁴ Станилов 1991, 20; Станилов 1995, 114–119; Плетњов и Павлова 2000, 111.

²⁵ Плетњов и Павлова 2000, 112; Рашев 2008, 162–163; Inkova 2012, 277.

²⁶ cf. Zábajník 1991.

²⁷ Langó 2014, 160–161.

²⁸ Станилов 1995, 118; Плетњов и Павлова 2000, 110.

²⁹ Рашев 2008, 163, T LXXV; cf. Плетњов и Павлова 2000, 92–93.

³⁰ Schulze-Dörlamm 1991; Révész and Nepper 1996, 48–49.

³¹ Плетњов и Павлова 2000, 101.

³² cf. Inkova 2012, 277–278; Langó 2014.

³³ Langó 2014, 157.

³⁴ Дончева 2013, 152.

На том подручју последњих година је забележено неколико производних центара за израду металних делова појасева.³⁵ Овакви налази су такође учени и на локалитетима у северозападној и западој Бугарској, али у знатно мањем броју.³⁶

Сасвим је особен налаз из стамбене целине са простора античког утврђења Јатрус, у месту Кривина на северу Бугарске, датован у прву половину X века. Реч је о комплетно сачуваној појасној гарнитурџ са апликацијама, на које према облику и стилу декорације сасвим наликује један примерак из Сврљиг-града (Сл. 1/8).³⁷ Поузданије датовани комади из слојева X столећа, аналогни апликацијама из Завичајне збирке у Сврљигу (Сл. 1/4,7) потичу, примера ради, и са подручја Плиске.³⁸ Према резултатима новијих истраживања на том налазишту, срцолике апликације се приписују целинама датованим новцем прве половине 10. века.³⁹ Радионички центар за производњу металних делова појасева у Златару такође је датован великим бројем нумизматичких налаза из истог времена.⁴⁰ Производња и употреба одговарајућих појасева постепено се гаси након што је Бугарска доспела под византијску власт, у последњој четвртини X века, а сматра се да такви комади коначно излазе из моде у првој трећини XI столећа.⁴¹

Иако се неке врсте могу одредити још у другу половину IX века, срцолике апликације су и на простору Карпатске котлине углавном карактеристичне за прву половину X столећа, што је потврђено и налазима новца.⁴² У гробљима каснијег X столећа на тлу Мађарске ретко се налазе украси ове врсте.⁴³ Такође, на подручју Трансилваније и румунског дела Баната апликације су углавном документоване у контекстима прве половине X столећа,⁴⁴ када се датују и најмлађи примерци са простора Салтовско-мајацке културе.⁴⁵ У гробним целинама и оставама са подручја данашње Русије, срцолике аплике су изгледа биле у нешто дужој употреби. Користиле су се током читавог X и у раном XI столећу.⁴⁶

Појасеви највероватније нису представљали искључиво војно знамење, како се често помишља,⁴⁷ већ су коришћени и међу другим категоријама становништва. Претпоставка је да су у доба ранобугарске државе посебно били омиљени међу члановима државне управе и администрације.⁴⁸ Зато и не треба да чуди што највећи број

³⁵ Doncheva 2012, 2–20, 43–56; Inkova 2012, 278–279, Fig. 2; Doncheva, Penev, Tsekova, Furu, Szikszai and Uzonyi 2013.

³⁶ Милчев 1963, 32–34, Обр. 12; Чангова 1992, 143–144, Обр. 123/23, 24.

³⁷ Gomolka-Fuchs 2002.

³⁸ Doncheva-Petkova, Ehrlich, Henning and Petrova 2007, Cat. Nos. 183, 184, Taf. 15/183,184.

³⁹ Аладжов и Григоров 2009, 189, Обр. 3.

⁴⁰ Doncheva 2012, 9, Fig. I.3.

⁴¹ Плетњов и Павлова 2000, 112.

⁴² Schulze-Dörrlamm 1991, 390–391, Abb. 13 (*Typ Liada*), 405, Abb. 28, 29 (*Typ Čerdin, Typ Jakimovo*).

⁴³ Révész and Nepper 1996, 48.

⁴⁴ Gáll 2013, 714–716, Táб. 317, 331, 332.

⁴⁵ Плетнева 1981, 74–75, Рис 37; Türk 2012, Abb. 4.

⁴⁶ Muraševa 2006; Меч и златник 2012, 50 (кат. бр. 56–57), 96 (кат. бр. 244), 104–105 (кат. бр. 266–269).

⁴⁷ Плетнева 1967, 161–166; Станилов 1991, 32–33, 45.

⁴⁸ Дончева 2013, 161–162.

примерака потиче из североисточне Бугарске, и то управо из околине друге бугарске престонице, Преслава. Да је појас симболизовао просперитет и виши социјални статус корисника сведочи низ примера на некрополама из Карпатског басена, где се појасеви најчешће налазе у гробовима племенске или кланске аристократије, док су сасвим ретки у гробљима ширег слоја становништва.⁴⁹

Поједини аутори не искључују могућност употребе ових апликација и на другим деловима одеће (и/или обуће), осим на појасевима.⁵⁰ У том контексту ваља споменути пример из Ђуприје, где је у једном гробу откривена срцолика аплика у пределу стопала покојника.⁵¹ Међутим, због нешто познијег датовања гроба и могућности продужене/секундарне употребе украсних предмета, функција и значење те апликације не могу се реконструисати са већом сигурношћу. Занимљиво је да се понекад на апликацијама налазе по две перфорације, као што је то случај са једним нашим примерком (Сл. 1/6),⁵² које су највероватније служиле управо да се предмет закачи или причврсти на подлогу другачију од кожног ремена појаса. Срцолике апликације коришћене су и као декоративни детаљи на коњској опреми, што је најбоље документовано у раномађарским гробним целинама.⁵³

Други налази апликација из Србије

Према тренутном стању испитаности и публикавања грађе у другим областима данашње Србије налази срцоликих апликација су сасвим ретки. Као и сврљишки примерци, углавном су рађени у бронзи. Једна апликација декорисана развијеном палметом, са полукружним „липцима“ дуж ивица, откривена је у насеобинском хоризонту X века на тврђави Рас и приписана бугарским производним центрима,⁵⁴ док друга, украшена урезаним „X“ мотивом, такође са неколико проширења по ивицама, потиче из Гамзиграда. На том налазишту је констатована фаза живота с краја X и моћан хоризонт византијске обнове XI века, коме је приписана и ова апликација.⁵⁵ Посебно је занимљив контекст налаза споменуте апликације са крупном тролисном палметом из Ђуприје, са простора античког утврђења Хореум Марги, која је према стратиграфским подацима такође опредељена у XI столеће,⁵⁶ тј. у време када ова врста украса излази из масовне употребе.

⁴⁹ Révész and Nepper 1996, 48–49; Révész 2003, 341.

⁵⁰ Станилов 1991, 45.

⁵¹ Васић, Петковић, Манојловић-Николић и Крижанец 2009, 141.

⁵² Апликација је накнадно перфорирана и одсечене су нитне на задњој страни, што јасно упућује на њену секундарну употребу.

⁵³ Révész 2003, 343, Fig. 36; Eniosova and Murashova 1999, 1093. У аварском контексту, може се додати, појава истоветних апликација на ношњи и опреми коња протумачена је великим значајем које су те животиње имале у изворно номадским популацијама (Бугарски 2009, 94).

⁵⁴ Popović 1999, 160, 297, kat. br. 224, sl. 99/3. Апликација нема одговарајуће паралеле у типологијама.

⁵⁵ Јанковић Ђ. 1983, 142, 159, кат. бр. 279 (Према типологији Плетњов и Павлова 2000: тип *CIX/5*, Т. XXI/374).

⁵⁶ Васић, Петковић, Манојловић-Николић и Крижанец 2009, 141 (Према типологији Плетњов и Павлова 2000: тип *CXII/1*, Т. XXXII/571–574, Т. XXXIII/575–586).

Најзападнији налази срцоликих аплика код нас откривени су у средњовековном насељу у Мачванској Митровици, где су оквирно датовани у раздобље X–XI века. Нађено је шест апликација, од којих су три украшене рељефним орнаментом палминог „дрвета“ и веома су сличне нашем кат. бр. 7 (Сл. 1/7). Украс на четвртог примерку не може се одредити, пети примерак је неукрашен и има три распоређена „пипка“ по ивицама, док је шеста аплика декорисана урезаним линијама које највероватније представљају схематизовану представу палмете.⁵⁷

Остале апликације потичу из Подунавља. Са њиховом нешто већом заступљеношћу изгледа да се може рачунати на потесу између Београда и ушћа Велике Мораве (Карта 1). У Винчи, Ритопеку, Гроцкој, Брестовику и Дубравици, поред других, претежно случајних налаза појасних елемената X века, нађено је и 17 срцоликих аплика. Оне су приписане мађарском културном кругу.⁵⁸ Интересантно је да су стилски доста уједначене, а неке од њих имају кружна задебљања или тролисни вегетабилни украс на шпицастом делу, какав нема ниједан примерак са других споменутих локалитета. Само неколико апликација може се одредити на основу расположивих типолошких подела.⁵⁹ Један случајан налаз срцолике аплика из Великог Градишта, са нејасном орнаменталном композицијом, уз извесну резерву такође је протумачен као налаз мађарске провенијенције.⁶⁰ Могуће је да два или три комада потичу и са подручја Костолца.⁶¹ У старијем хоризонту прве половине X века на утврђењу Велики Градац нађена је једна апликација, која је највероватније декорисана мотивом развијене палмете.⁶² Два примерка илустрована у књизи Чанада Балинта, од којих је један сличан налазу бр. 8. из Завичајне збирке у Сврљигу (Сл. 1/8), можда потичу из Костола.⁶³ Напослетку, три различите апликације – једна украшена сасвим схематизованим биљним орнаментом у виду једноставних уреза и полукружним додацима дуж ивица, друга са стилизованом представом људског лица или маске, а трећа са рељефном декорацијом палминог „дрвета“ – случајно су откривене на подручју Прахова.⁶⁴

⁵⁷ Ercegović-Pavlović 1980, 55–56, Т. XVIII/5–7, 17, 18, 20, Т. XXVIII/2–4 (Према типологији Плетњов и Павлова 2000: тип *CXIV/1*, Т. XLII/736–740; тип *CX/20*, Т. XXIX/503; тип *CX/1*, Т. XXIII/406–411, Т. XXIV/412–415). Примерак илустрован код Ercegović-Pavlović (1980, Т. XVIII/17) не може се типолошки одредити.

⁵⁸ Bálint 1991, 105, Taf. XXXIIIa/3–7, 9–18, 20–21.

⁵⁹ Schulze-Dörrlamm 1991, Abb. 29 (Тур *Jakimovo*). Према типологији Плетњов и Павлова 2000: тип *CXIII/2*, Т. XL/701–702; тип *CXIII/3*, Т. XL/705–715, XLI/716–725. Према типологији Станилов 1991: тип *BIV/3*, Т. X/68).

⁶⁰ Bugarski 2008, 92–93, Fig. 7. Примерак се не може типолошки одредити.

⁶¹ Јанковић и Јанковић 1990, 98 (кат. бр. 23, 25, 26). Иако налази нису илустровани, на основу њиховог сумарног описа донекле се може претпоставити да је реч о апликама ове врсте.

⁶² Јанковић 1981, 61, Сл. 28, Т. IX/14. Примерак се не може типолошки одредити.

⁶³ Bálint 1991, Taf. XXXIII/1–2, Taf. XXXIV (Према типологији Плетњов и Павлова 2000: тип *CV/3*, Т. XII/220–223; тип *CXVI/6*, Т. XLV/788–795. Према типологији Станилов 1991: тип *BIII/1*, Т. VIII/50; тип *BV/2*, Т. X/71).

⁶⁴ Јанковић М. 1983, 108–109, Т. IV/11–12, Т. VI/8 (Према типологији Плетњов и Павлова 2000: тип

CX/1, Т. XXIII/397–405; тип *D III/8*, Т. XLVII/829; тип *CXIV/1*, Т. XLII/736–740. Према типологији Станилов 1991: тип *BII/1*, Т. VII/42; тип *GIV*, Т. XI/76).

Закључак

Према историјским подацима, ширење ранобугарске државе ка западу, у правцу Подунавља и данашње источне Србије, одиграло се почетком IX столећа са наметањем власти словенским племенима Тимочана и Абодрита.⁶⁵ Током друге четвртине века освајања су узнапредовала, те су Бугари у свој каганат укључили и области око Велике Мораве.⁶⁶ Сердика је ушла састав Бугарске у време кана Крума 809. године,⁶⁷ али није сигурно када је освојено подручје Ниша и Сврљига. По свему судећи, то се догодило до средине 9. столећа. Постоје претпоставке да је Нишка епископија могла бити заснована у оквиру бугарске цркве још за време кана Бориса Михаила, непосредно након покрштавања 864. године.⁶⁸ Њено постојање у X веку посведочено је пак на основу каснијих охридских повеља цара Василија II, из раног XI столећа, где се набрајају епископије које су улазиле у састав бугарске цркве за време цара Петра и Самуила.⁶⁹

На основу свега реченог, може се засновано претпоставити да срцолике апликације из Сврљиг-града припадају ранобугарском културном кругу. Стога се не може искључити могућност да је на овом простору постојало насеље или војно упориште већ у раздобљу IX–X века. У том смислу је свакако индикативан изузетан стратешки положај стеновитог узвишења изнад леве обале Сврљишког Тимока, који је, како показују други археолошки предмети, највероватније био коришћен и у време обнове византијске управе на централном Балкану.⁷⁰ О стратешкој важности Сврљига сведочи чињеница да је поред њега некада пролазио пут од Ниша према долини Великог Тимока, који се називао Видински пут.⁷¹

Чини се да би и остале налазе из унутрашњости Србије и јужног дела српског Подунавља требало тумачити у контексту бугарске превласти над централним Балканом, која је трајала све до почетка седме деценије X века, када је цар Јован Цимискије успео да прикључи велику бугарску територију Византијском царству.⁷² Готово сви ти предмети имају аналогије у материјалу са бугарских налазишта. На супрот неким ранијим тумачењима о мађарском пореклу, недавно је указано да су и поједини примерци из српског Подунавља могли бити бугарски производи.⁷³ Ипак, због специфичних стилских карактеристика, не би требало искључити могућност да апликације из шире околине Београда имају другачије радионичко порекло. По Чанаду Балинту, могле су да представљају мађарски рад X века, или пак бијелобрдске производе израђене по мађарском моделу.⁷⁴ До Подунавља су могле доспети током мађарских упада на Балкан,⁷⁵ или трговином.

⁶⁵ Ђирковић 1981, 146–147; Komatina 2010, 55–73.

⁶⁶ Komatina 2010, 74–78.

⁶⁷ Павлов 2009, 15–19.

⁶⁸ Поповић 1978, 34–35, 38.

⁶⁹ Калић 1984, 6; Коматина 2014, 350.

⁷⁰ Бугарски 2014, 79–80.

⁷¹ Бошковић 1951, 225–226.

⁷² Острогорски 1998, 278–282.

⁷³ Špehar 2014, 86.

⁷⁴ Bálint 1991, 105.

⁷⁵ Калић 1974, 124; Јанковић и Јанковић 1990, 36–37.

Мада су срцолике апликације према укупном изгледу веома сличне, као својеврсни показатељ широко распрострањене моде у X веку, указано је на извесне разлике – како у облицима и орнаменталним детаљима тако и у техникама израде, саставу легура и метала – између комада са простора распрострањања бугарске државе и оних из Карпатске котлине.⁷⁶ Након детаљније стилско-типолошке анализе примерака из појединих (микро)региона и шире примене археометалуршких метода, те разлике би требало да буду јасније дефинисане.⁷⁷ Занимљиво је и да насупротив апликама из источноевропских степа бугарски примерци веома често имају полукружне додатке („пипке“) дуж ивица. Такви детаљи су присутни на три примерка из Сврљиг-града (Сл. 1/3, 4, 8). Претпоставка је да мађарске занатлије, по доласку на панонски простор, тај елемент преузимају управо из бугарског радионичког круга.⁷⁸

Према неким запажањима, свега неколико десетина налаза из Бугарске има јасне аналогije у материјалу са мађарског простора.⁷⁹ Као добар пример могу бити поново споменуте апликације из Јатруса⁸⁰ које су сасвим налик украсима са појасне гарнитуре из Сентеш Нађхеђа (Szentes-Nagyhegy) у Мађарској,⁸¹ али и једном овде приказаном примерку (Сл. 1/8). Још једна апликација из Завичајне музејске збирке Сврљига (Сл. 1/7) такође има паралеле, не само на простору Бугарске, већ и у областима северно од Саве и Дунава. Веома слично обликован и украшен примерак нађен је у Новим Бановцима,⁸² а сродне аплика красиле су један појас из раномађарске некрополе у Кецељу.⁸³ Из Нових Бановаца потиче и најближа аналогија за примерак откривен у раносредњовековном хоризонту Тврђаве Рас.⁸⁴

Срцолике апликације се очигледно могу посматрати као хронолошки и културно индикативни налази на нашим локалитетима. Уз претпоставку да су појасне гарнитуре носили припадници војске, државни чиновници и имућнији слојеви друштва,⁸⁵ постоји могућност да већа заступљеност аплика указује на изванредно значај одређене локације или области у оквирима некадашње бугарске државе. Ипак, баш као и у

⁷⁶ Станилов 1991, 38–43; Дончева 2013, 162. Анализе налаза из збирки Националног историјског музеја и Националног археолошког института и музеја у Софији (Ипкова 2012) указују да су бугарски примерци најчешће израђени од легура са највећим процентом бакра. Каткада су имали премаз сребрнкасте боје који су мајстори додавали не само ради луксузнијег изгледа украса, већ су постизали и њихову уједначену колоризацију, будући да легуре бакра различито оксидишу те предмети после извесног времена попримају различите боје. С друге стране, украсни делови појасева из раномађарских некропола претежно су израђени од легура са већим процентом сребра и често имају позлату. Знатно су ређе бронзане гарнитуре (Révész and Nepper 1996, 48).

⁷⁷ Као добар пример могу се навести археометалуршка испитивања великог броја апликација са подручја Гнездова у Русији, на основу којих су утврђена три радионичка круга. Уз скандинавски и радионички круг средњег Поднепровља, трећи се налазио на простору горњег тока Волге (тзв. Бугарске на Волги) (Eniosova and Murashova 1999).

⁷⁸ Плетњов и Павлова 2000, 113–114.

⁷⁹ Плетњов и Павлова 2000, 114.

⁸⁰ Gomolka-Fuchs 2002.

⁸¹ Bálint 1991, Taf. LXIVa.

⁸² Станојев 1989, 60, кат. бр. 313.

⁸³ Fodor 1996, 324, Figs. 2–3.

⁸⁴ Станојев 1989, 60, кат. бр. 311. Види нап. 54.

⁸⁵ Дончева 2013, 161–162; Révész and Nepper 1996, 48–49.

случају Сврљиг-града заснованије претпоставке није могуће доносити без опсеж-
нијих археолошких испитивања самих локалитета.

Литература

- Аладжов, А. и Григоров, В. 2009. Коланни апликацији и најкрајници од објекта у реперен ква-
драт В-11 унутар града на Плиска, *LAUREA. In honorem Margaritae Vaklinova I*,
ур. Б. Петрунова, А. Аладжов, Е. Василева, Софија, 185–190.
- Bálint, Cs. 1991. *Südungarn im X Jahrhundert*, Budapest.
- Бошковић, Ђ. 1951. Средњовековни споменици источне Србије II, *Старинар II* (нова серија),
221–244.
- Bugariski, I. 2008. Early Mediaeval Finds from Veliko Gradište and the Appearance of Late Avar
Belt Elements along the Southern Bank of the Middle Danube, *Archaeologia Bulgarica*
XII/1, 87–95.
- Бугарски, И. 2009. *Некрополе из доба антике и раног средњег века на локалитету Чук*,
Београд.
- Бугарски, И. 2014. Узенгија из Сврљиг-града и осврт на налазе раносредњовековне коњаничке
опреме из Горњих Левића, *Етно-културолошки зборник XVIII*, 75–82.
- Васић, М., Петковић, С., Манојловић-Николић, В. и Крижанец, М. 2009. Резултати истра-
живања вишеслојног налазишта Ногтеум Марги-Равно-Туприја у 1989. години, *Весник*
Војног музеја 39, 133–143.
- Gáll, E. 2013. *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10-11. századi temetői (10th and 11th century*
Burial sites, Stray finds and Treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat),
Szeged.
- Gomolka-Fuchs, G. 2002. Eine Gürtelgarnitur vom ungarischen Typ aus der frühmittelalterlichen
Siedlung von Krivina, Bezirk Ruse, Bulgarien, *Eurasia Antiqua* 8, 493–514.
- Грудочко, И. В. и Боталов, С. Г. 2013. Етнокултурна ситуација у Јужном Зауралју у VIII—X
вв. (у свету нових података истраживања гробног комплекса Уелги), *II-й Между-*
народный Мађарски симпозиум, ред. С. Боталов, Н. Иванова, Челябинск, 110–138.
- Doncheva, S. 2012. *Metal Art Production in Medieval Bulgaria. Jewelry craftsmanship in Bulgaria*
at the Middle Ages, Saarbrücken.
- Дончева, С. 2013. Реконструкција на коланни гарнитури по материјали од раносредњовеков-
ни центар за металопластика при с. Златар, Преславско, *Преслав* 7, Велико Търново,
152–170.
- Doncheva, S., Penev, I., Tsekova, G., Furu, E., Szikszai, Z. and Uzonyi, I. 2013. Elemental Com-
position of Metal Artefacts from the 10 c. Metal Art Centre near the Village of Zlatar, Preslav
Region, NE Bulgaria, *Archaeologia Bulgarica* XVII/1, 71–85.
- Dončeva-Petkova, Lj., Ehrlich, A., Henning, J. and Petrova, V. 2007. Katalog archäologischer
Funde aus Pliska, *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium –*
Byzantium, Pliska, and the Balkans, Vol. 2, ed. J. Henning, Berlin-NewYork, 665–704.
- Eniosova, N. and Murashova, V. 1999. Manufacturing Techniques of Belt and Harness Fittings of
the 10th Century AD, *Journal of Archaeological Science* 29, 1093–1110.
- Ercegović-Pavlović, S. 1980. *Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica*,
Sirmium XII, Beograd.
- Zábojník, J. 1991. Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und
Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des Avarischen Kaganats), *K problematike*
osidlenia Stredodunajskej oblasti vo včasnem stredoveku, ed. Z. Čilinská, Nitra, 219–323.
- Inkova, M. 2012. A contribution to the problem of producing the Old Bulgarian belt-fittings from
the 10th century, *RGZM – Tagungen Band 17, Die Archäologie der frühen Ungarn. Chrono-*
logie, Technologie und Methodik, Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts

- der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4. und 5. Dezember 2009, Hrsg. B. Tobias, Mainz, 277–293.
- Јанковић, Ђ. 1983. Словенски град, *Гамзиград. Касноантички дворца*, ур. С. Ђелић, Београд, 142–160.
- Јанковић, М. 1981. *Средновековно насеље у Великом Градцу у X-XI веку*, Београд.
- Јанковић, М. 1983. Неки подаци о изради предмета од обојених метала на Кључу Дунава у IX-XI веку, *Зборник радова Народног музеја XI*, 99–118.
- Јанковић, М. и Јанковић, Ђ. 1990. *Словени у југословенском Подунављу*, Београд.
- Калић, Ј. 1974. Словенско насеље у раном средњем веку, *Историја Београда*, ур. В. Чубриловић, Београд, 119–124.
- Калић, Ј. 1984. Ниш у средњем веку, *Историјски часопис XXXI*, 5–40.
- Komatina, P. 2010. The Slavs of the Mid-Danube basin and the Bulgarian expansion in the first half of the 9th century, *Зборник радова Византолошког института XLVII*, 55–82.
- Коматина, П. 2014. *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти Василија I*, Београд.
- Langó, P. 2014. Bulgarian Connections of the Find-horizon of the 10th century in the Carpathian Basin: a case study, *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*, Proceedings of the Bulgarian-Hungarian Meeting, Sofia, May 27–28, 2009, eds. L. Doncheva-Petkova, C. Balogh, A. Türk, Софија-Piliscsaba, 157–164.
- Мажитов, Н. А. 1981. Южный Урал в IX-начале X в., *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва, ур. С. А. Плетнева, Москва, 80–82.
- Меч и златник 2012. *Меч и златник. К 1150-летию зарождения Древнерусского государства*, Каталог выставки, Москва.
- Миливојевић, С. 2013. *Антички и средновековни новац из музејске збирке у Сврљигу*, Сврљиг.
- Милчев, А. 1963. Раносредновековни български накити и крстове енколпиони от Северо-западна Баулгарија, *Археология V/3*, 22–37.
- Момчилов, Д. 2009. Старобългарски апликации от фонда на исторически музей – Карнобат, *LAUREA. In honorem Margaritae Vaklinova II*, ур. Б. Петрунова, А. Аладжов, Е. Василева, Софија, 167–178.
- Muraševa, V. V. 2006. Kompositgürtel altrussischer Krieger aus dem 10. und dem Beginn des 11. Jahrhunderts, *Eurasia Antiqua 12*, 353–368.
- Nepper, I. 1996. Sárrétudvari-Poroshalom (Hajdú-Bihar county), *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, ed. I. Fodor, Magyar Nemzeti Múzeum, 277–281.
- Николић, Р. 1961. Један раносредновековни бронзани крст, *Саопштења IV*, 220–222.
- Острогорски, Г. 1998. *Историја Византије*, Београд.
- Павлов, П. 2009. Средец (Софија) в историята на Първото българско царство, *1200 години Сердика-Средец-Софија в България 809. година; 130 Софија- столица на България; 140 години Българска академия на науките*, Сборникът материали от Юбилейната сесия, организирана съвместно от Столична община и Националният археологически институт с музей на Българската академия на науките, проведена на 25 јуни 2009. г., Пловдив, 4–38.
- Петровић, П. В., Филиповић, В. и Миливојевић, С. 2012. *Сврљишка област у праисторији, антици и средњем веку*, Београд.
- Плетњов, В. и Павлова, В. 2000. Раносредновековни ремњени апликации във Варненският археологически музей, *Известия на Народния музей Варна 30–31 (1994–1995)*, 24–239.
- Плетнева, С. А. 1967. *От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура*, Москва.
- Плетнева, С. А. 1981. Салтово-маяцкая культура, *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва, ур. С. А. Плетнева, Москва, 62–75.
- Поповић, В. 1978. Епископска седишта у Србији од IX до XI века, *Годишњак града Београда XXV*, 33–40.

- Popović, M. 1999. *Tvrđava Ras*, Beograd.
- Рашев, Р. 2008. *Българската езическа култура VII–IX век*, София.
- Révész, L. and Nepper, I. M. 1996. The Archaeological Heritage of the Ancient Hungarians, *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, ed. I. Fodor, Magyar Nemzeti Múzeum, 37–56.
- Révész, L. 2003. The Cemeteries of the Conquest Period, *Hungarian Archaeology at the turn of the Millennium*, ed. Z. Visy, Budapest, 338–343.
- Рябцева, С. 2013. О балканских связях населения Пруто-Днестровского региона. По материалам находок предметов цветной металлообработки, *Преслав 7*, Велико Търново, 171–184.
- Станилов, С. 1991. Старобългарски ремъчни украси от Националния Археологически музей, *Разкопки и проучвания XXII*, 5–70.
- Станилов, С. 1995. Метални гарнитури за ремъци и облекло от Двореца във Велики Преслав, *Плиска-Преслав 7*, Шумен, 110–135.
- Станојев, Н. 1989. *Некрополе X–XV века у Војводини*, Нови Сад.
- Schulze-Dörrlamm, M. 1991. Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35–2 (1988), 373–478.
- Türk, A. 2012. Zu den osteuropäischen und byzantinischen Beziehungen der Funde des X–XI Jahrhunderts im Karpatenbecken, *RGZM – Tagungen Band 17, Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik*, Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4. und 5. Dezember 2009, Hrsg. B. Tobias, Mainz, 3–28.
- Тирковић, С. 1981. Образовање српске државе, *Историја српског народа I*, ур. С. Тирковић, Београд, 141–155.
- Fodor, I. 1996. Kecel-Vádéi-dűlő (Bács-Kiskun county), *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, Magyar Nemzeti Múzeum, 322–325.
- Чангова, Й. 1992. Чангова, *Перник, том III. Крепостта Перник VIII–XIV в.*, София.
- Špehar, P. 2014. Remarks to Christianisation and realms in the central Balkans in the light of archaeological finds (7th–11th c.), *Castellum, civitas, urbs. Centres and Elites in Early Medieval East-Central Europe*, Hrsg. O. Heinrich-Tamáska, H. Harold, P. Straub und T. Vida, Leipzig – Budapest, 71–93.

Milica Radišić

EARLY MEDIEVAL MOUNTS FROM SVRLJIG-GRAD AND REMARKS
ON SIMILAR FINDINGS FROM PRESENT-DAY SERBIA: FUNCTION,
CHRONOLOGY AND CULTURAL CONTEXT

The article presents the chance findings of heart/leaf-shaped bronze mounts from Svrljig-Grad (Eastern Serbia) which were most probably used as belt fittings (Fig. 1). Such findings mainly date back from the tenth century. Based upon numerous analogous findings from present-day north-eastern Bulgaria, i.e. from the wider surroundings of Preslav, it may be concluded that the mounts testify to Bulgarian domination in the region of Svrljig during the Early Middle Ages. The same could be stated for similar specimens from the areas in present-day Serbia south of Danube and Sava Rivers (Map 1), but one cannot exclude the possibility that certain findings from the Danube Region might perhaps have been of Hungarian origin.